

Фёдар Піскуноў, *Вялікі слоўнік беларускай мовы. Арфаграфія, акцэнтуюца, парадыгматыка (каля 223 000 слоў)*, Выдавецтва „Тэхналогія”, Мінск 2012, XVI + 1208 с.

Імя Фёдара Антонавіча Піскунова да апошняга часу не было вядома шырокаму колу спецыялістаў-беларусазнаўцаў. Хімік па асноўнай адукацыі, ён на працягу многіх гадоў працаваў спачатку ў Інстытуце электронікі, а пазней у Фізічна-тэхнічным інстытуце НАН Беларусі.

На чале групы супрацоўнікаў у 2004 г. стварыў лінгвістычную частку першай прафесійнай праграмы праверкі беларускай арфаграфіі „Літара” для Microsoft Office 2000–2003 і перадаў яе ў вольнае карыстанне (<http://pravapis.tut.by>). Упершыню ў беларускай лінгвістыцы апісаў поўную марфалагічную класіфікацыю парадыгмаў беларускага дзеяслова („Роднае слова” 2008, № 10) і назоўніка („Роднае слова” 2011, № 8), на аснове якіх стварыў электронны слоўнік „Парадыгма” аб’ёмам звыш 134 тысяч лексем, прэзентацыя і перадача ў вольнае карыстанне якога (<http://pravapis.tut.by>) адбылася ў 2010 г.

На працягу двух апошніх дзесяцігоддзяў займаўся даследаваннямі ў галіне камп’ютарнай лексікаграфіі, прыкладной марфалогіі і ўніфікацыі беларускага правапісу, самастойна распрацоўваў электронную базу даных беларускай мовы. Вынікам гэтай працы стаў выпуск у свет у 2012 г. *Вялікага слоўніка беларускай мовы* (аб’ём рэестра каля 223 тыс. слоў), першага ў беларускай лексікаграфіі арфаграфічна-граматычнага слоўніка.

Як не дзіўна, але ў гісторыі беларускай лексікаграфіі найбуйнейшыя працы створаны непрафесійнымі філолагамі. Аўтар *Словаря белорусского наречия* (Санкт-Пецярбург, 1870) Іван Іванавіч Насовіч па прафесіі святар і толькі ўжо на пенсіі змог заняцца любімай справай. Тое ж можна сказаць і пра Ф.А. Піскунова, хіміка па прафесіі, які фактычна праз 140 гадоў (!) пасля „беларускага Даля” стварыў найбуйнейшы слоўнік беларускай мовы. І яшчэ адна парадаксальнасць. Калі І.І. Насовіч сваім слоўнікам імкнуўся паказаць і даказаць самастойна-моўную адметнасць беларусаў ва ўмовах афіцыйнага непрызнання іх у царскай Расіі, то аўтар *Вялікага слоўніка беларускай мовы* фактычна працягвае традыцыю свайго папярэдніка, імкнецца паказаць і даказаць усяму свету (а найперш самім сабе!), што мы яшчэ жывыя і дзейсныя, і маем свой неацэнны лексічны скарб, якім можам па праву ганарыцца і які з неабходнасцю трэба і надалей развіваць і папаўняць. І ў гэтым сэнсе нельга не пагадзіцца з думкай кансультацыйнай рады выдання (а гэта слынным навукоўцы і аўтарытэтнейшыя пісьменнікі: Радзім Гарэцкі, Алесь Каўрус, Леанід Сапегін, Генадзь Цыхун; Генадзь Бураўкін, Анатоль Вярцінскі, Ніл Гілевіч, Генрых Далідовіч, Сяргей Законнікаў, Васіль Зуёнак, Віктар Казько,

Анатоль Кудравец), што слоўнік з'яўляецца „істотным крокам для пераадолення негатыўнага ўплыву ранейшых падыходаў і рэгламентацый, што яшчэ трываюць у лексікаграфічнай практыцы”. Як тут, дарэчы, не прыгадаць думку аўстрыйскага беларусіста Германа Бідэра, які ў 1997 годзе заявіў:

„...развіццё лексікі і стылістыкі беларускай літаратурнай мовы, якой трэба пазбягаць аднабаковых шляхоў свайго папаўнення, павінна зыходзіць з інтэграцыі, у першую чаргу, агульнабеларускіх дыялектызмаў і пашыраных рэгіяналізмаў, у другую чаргу, аўтарскіх словаўтваральных неалагізмаў, і толькі ў трэцюю чаргу, за кошт запазычанняў з іншых моў”¹.

Менавіта гэтых прынцыпаў і прытрымліваецца аўтар слоўніка, паколькі „наспеў і пераспеў час эклезіястаўскага „збірання” камянёў: адшукань, зафіксаваць, уратаваць ад знікнення ўсё ацалелае з моўнага багацця без надання чорных пазнак „разм.”, „абл.”, якія часта атрымлівала беларускае слова па шаблонах рускамоўных крыніц” (Прадмова). Больш таго, і з гэтым нельга не пагадзіцца, аўтар свядома адказаўся і ад паметы „саст.” (састарэлае) – „бо амаль кожнае слова мае шанец адрадіцца, увабраўшы новы спектр значэнняў”.

Нетрадыцыйна-аўтарскі падыход да адбору лексічнага матэрыялу дазволіў складальніку выкарыстаць не толькі аўтарытэтнейшы *Слоўнік беларускай мовы* (Мінск, 1987) пад рэдакцыяй акадэміка М.В. Бірылы, але і шматтысячны корпус слоў з беларускамоўнай прэсы, твораў мастацкай, навукова-папулярнай, навучальна-адукацыйнай і рэлігійнай літаратуры XX–XXI ст. Усяго ж пад увагу Ф.А. Піскунова трапіла больш як 2 300 літаратурных крыніц (агульны аб'ём больш за 70 мільёнаў словаўжыванняў), апрацаваных з прымяненнем камп'ютарна-інфармацыйных тэхналогій.

Адметнасцю слоўніка можна назваць змешчаныя ў дадатку каля 300 узорных табліц скланення назоўнікаў і прыметнікаў і спражэння дзеясловаў, а таксама афіцыйныя назвы дзяржаў паводле спісу ААН, назвы населеных пунктаў і некаторых гідраграфічных аб'ектаў Беларусі, геаграфічныя назвы свету. Што датычыцца парадыгматычных табліц, то выкарыстанне іх на практыцы першапачаткова некалькі ўскладняецца з-за пазначэнняў і скарачэнняў лацінскімі літарамі, аднак гэта толькі часовая перашкода, і пры пастаянным звароце да матэрыялаў слоўніка яна лёгка пераадолюецца.

Бліжэйшае знаёмства са слоўнікам пераконвае ў грунтоўным і строгім стаўленні яго аўтара да вырашэння пастаўленых праблем, спробе акрэсліць і прапанаваць рэальныя шляхі выхаду з канкрэтнага становішча. Напрыклад, прапаноўваючы напісанне слова **біатлон** праз **ia**, Ф. Піскуноў абгрунтоўвае гэта наступным чынам:

¹ Гл.: *Беларуская мова ў другой палове XX стагоддзя. Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі*, Мінск 1998, с. 5.

„**біатлон** *спарт.* (канкрэтнае спаборніцтва) –а і –у; (як відавое паняцце) –у (*англ.* biathlon ад *лац.* bis – двойчы + *гр.* athlon – спаборніцтва); *напісанне біятлон некарэктнае*: пар.: дуатлон, поліатлон, трыатлон” (с. 128).

Фактычна ўпершыню ў беларускай лексікаграфічнай практыцы ў слоўніку прыводзяцца трайныя эквіваленты першай асновы на **ільна-** / **лёна-** / **льна-**, у адным слоўнікавым артыкуле ў дачыненні да складаных слоў пазначаюцца акцэнтна-графічныя варыянты тыпу **вада-** і **вода-**, **вастра-** і **востра-**, **вальна-** і **вольна-**, **мана-** і **мона-** і інш. (праўда, чамусьці адсутнічае ўказанне на дыферэнцаванае напісанне першых частак **мнага-** і **многа-** (с. 524–525). Увогуле, што датычыцца **мнага-** і **многа-**, то тут варта было б, магчыма, больш строга аднесціся да адбору саміх слоў, не забываючы пра існаванне суадпаведных формаў з кампанентам **шмат-**. Апошняга, на нашу думку, можна і патрэбна шырэй уводзіць у лексікаграфічную практыку, адпаведна максімальна адлюстроўваць у слоўнікавых артыкулах на **мнага-** / **многа-** як альтэрнатыўны нацыянальна-арыентаваны варыянт. Не зусім апраўданым уяўляецца напісанне **галоўком** (галоўны камандуючы) з націскам на апошнім складзе пры наяўнасці нібыта ўжо ўсталяваных і прынятых паводле новых правілаў **гарвыканкам**, **гаркам**, **парткам**. У слоўніку адлюстравана шмат англаамерыканізмаў на **брэйк-**, **бэк-**, **бэл-**, **-мен**, **-гейт**, **-інг-** / **-ынг**, **-шоу** і інш., большасць з якіх маюць кароткія тлумачэнні значэння, хоць сустракаюцца і выпадкі запазычанняў без дэфініцыі, напрыклад, **бэлдас** (с. 147).

Прафесар А. Лукашанец у адным з артыкулаў згадваў пра функцыянаванне ў сучаснай беларускай мове матываваных адзінак, якія не суадносяцца з вядомымі спосабамі словаўтварэння тыпу **напрыканцы**, **напрыпачатку**, **спашукальнік** і інш. („Роднае слова” 2009, № 2, с. 14). Фёдар Піскуноў да вядомага **напрыканцы** (*прысл.*, *прыназ.*) дабаўляе і варыянтны прыназоўнік **напрыканец** (с. 559), праўда, не адзначае **напрыпачатку**. Першае па алфавітнаму размяшчэнню слова **спашукальнік** не дубліруецца лексмай **суіскальнік**, хоць пры апошнім на с. 957 словаўтваральны неалагізм прыводзіцца. Магчыма, не зусім апраўданым з’яўляецца ўключэнне ў рэестравую частку слова **сазнанне** (с. 884), пэўныя развагі выклікаюць перакладныя эквіваленты да **чэрававшальнік** (брухамоўства, брухамоўца), **брыючы палёт** (прыземны, малавышынны).

Гэтыя, як і некаторыя іншыя заўвагі наўрад ці варта лічыць хібамі слоўніка, яны – своеасаблівыя стымулятары для разваг, пабуджальнікі пошуку, шырокага абмеркавання актуальных праблем лексічнага складу сучаснай беларускай мовы не толькі прафесійнымі філолагамі, але і ўсімі людзьмі, неабякавымі да лёсу роднай гаворкі.

Надрукаваны ў 2012 годзе *Вялікі слоўнік беларускай мовы* быў не толькі фіксацыяй незвычайнай колькасці лексічных адзінак, але і сведчаннем сур’ёзных назіранняў і роздумаў навукоўца над многімі не да канца вырашанымі праблемамі беларускай арфаграфіі. Менавіта яго аргументаваныя погляды на спрэчныя пытанні ў галіне беларускага правапісу пасля выхаду Закона РБ „Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” (23.08.2008 г.),

выказаныя ў публікацыях у часопісе „Роднае слова”, а таксама ў пленарным дакладзе на рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі „Беларуская арфаграфія: здабыткі і перспектывы” (кафедра гісторыі беларускай мовы філалагічнага факультэта БДУ, 20–21 кастрычніка 2011 г.), паспрыялі актывізацыі даследчыцкай думкі ў асяроддзі моваведаў-практыкаў, настаўнікаў, метадыстаў. Трохгадовы адаптацыйны перыяд, што быў адведзены Законам на замацаванне кадыфікацыйных нормаў у галіне беларускай арфаграфіі ў навучальных установах краіны, засведчыў неабходнасць стварэння спецыяльнай Арфаграфічнай камісіі, якая б магла дэталёва аналізаваць і своечасова рэагаваць на найбольш спрэчныя пытанні правапісу асобных слоў, выпрацаваць адзіныя крытэрыі для графіка-арфаграфічнага афармлення моўных адзінак. І такая камісія ўжо ствараецца пры Нацыянальнай акадэміі Беларусі.

Пра многае з адзначанага і пазней заўважанага аўтару гэтых нататак выпала гаварыць і дыскутаваць непасрэдна з Фёдарам Антонавічам падчас шматлікіх сустрэч на кафедры гісторыі беларускай мовы БДУ. І заўсёды ён заставаўся на сваіх пазіцыях, нават у нечым пагаджаючыся, спрабаваў сістэмнасцю вядомых яму і даўно адшліфаваных фактаў і аргументаў даказаць правільнасць сваіх разваг... На вялікі жаль, сэрца аднаго з самых выбітных моваведаў Беларусі на мяжы 2–3 тысячагоддзяў перастала біцца 5 красавіка 2013 г., усяго толькі на 64-м годзе жыцця. Цяжкая і невылечная хвароба не дазволіла яму ўбачыць свой Слоўнік у электронным варыянце, падрыхтоўка якога рабілася ім сумесна з прафесарам Гердам Генчэлем з Альдэнбургскага ўніверсітэта ў Германіі. Было і шмат іншых задумаў.

Фёдар Антонавіч Піскуноў – адзін з тых, хто ніколі не спыняўся на дасягнутым, імкнуўся кожным пражытым днём унесці свой уклад у справу адраджэння роднай мовы, надання ўласцівага толькі ёй адметнага гучання, разумення кожным жыхаром Беларусі яе высокай місіі ў жыцці народа. Менавіта клопатам аб развіцці і далейшым узбагачэнні беларускай мовы працягнуты кожны артыкул мовадбаўцы, кожная старонка створанага ім *Вялікага слоўніка беларускай мовы*, які яшчэ пры жыцці яго стваральніка стаў велічным помнікам роднаму слову і самому Вялікаму Мовазнаўцу.

Мікалай Прыгодзіч

Мінск